

HETVEN ÉV

Emlékkönyv dr. Schweitzer József születésnapjára

SZERKESZTETTÉK: TANÍTVÁNYAI, BARÁTAI ÉS TISZTE-
LŐI NEVÉBEN LANDESZMAN GYÖRGY ÉS DEUTSCH RÓ-
BERT. A BUDAPESTI ZSIDÓ HITKÖZSÉG KIADVÁNYA, BU-
DAPEST, 1992. 197 OLDAL

Zsidó tudományos közösségekben régi és tiszteletre méltó hagyomány, hogy egy-egy rendkívüli tudós tiszteletére *Festschriftet*, jubileumi vagy emlékkötetet jelentetnek meg. Magam, mint a Budapesti Rabbiképző Szeminárium tanítványa, bár messze éltem a szülővárosomtól és az *alma matertől*, célul tűztem ki, hogy összegyűjtsem azokat a könyveket, amelyeket nagy mestereim és kollégáim tiszteletére adtak ki, akiknek neve világítótoronyként fénylik a zsidó tudományok világában. Az utolsó ilyen könyv, amely New York-i könyvtáram nagy becsben tartott darabja, nemrég elsíratott kollégám és barátom, Scheiber Sándor emlékére jelent meg.

Most eljött az idő, hogy megünnepeljük dr. Schweitzer József hetvenedik születésnapját, aki Scheiber Sándor utódja a Budapesti Rabbiképző Szeminárium igazgatói székében, és aki immár nyolc éve viseli a megindító és lenyűgöző felölősséget, hogy ébren tartsa a lángot, amelyet a budapesti szeminárium alapításával gyűjtöttek 1877-ben – 116 évvel ezelőtt! Dr. Schweitzer legfőbb érdeklődési területe a zsidó tudományok közül a magyarországi zsidóság története, amint az a jelen kötethez mellékelt, tudományos munkásságát felölelő bibliográfiából is látható (s ame-

lyet természetesen régóta ismerek, hiszen nemcsak olvastam tanulmányait, hanem sokat hasznosítottam is belőlük). Ez, bármilyen hihetetlenül is hangozzék, fájdalmasan elhanyagolt terület; ezért is különösen fontos dr. Schweitzer hozzájárulása. De itt és most nem az a feladat, hogy dr. Schweitzer munkásságáról szóljak, hanem hogy méltassam azt a kötetet, amelyet tanítványai és barátai a hetvenedik születésnapjára jelentettek meg.

Hogy mindjárt az elején letudjam a kötetrel kapcsolatos egyetlen kritikai észrevételemet: történetesen épp azt az írást hiányolom, olyan tanulmányt, amely bemutatja és értékeli dr. Schweitzer hozzájárulását a magyarországi zsidóság történetéhez és más területekhez, ame-

lyeket műveivel gazdagított, például a filozófiai és vallástörténeti kérdésekben írt tanulmányaival.

A kötetben szereplő írásokból egy meglehetősen rendhagyó *Festschrift* rajzolódik ki. A szokásos tisztelegő gyűjteményekben általában szabály, hogy az ember azokban olyan tudományos dolgozatokat talál, amelyek a legtöbb esetben további kutatások azon a területen, amelynek a *hatan hayovel* (az a férfiú, aki előtt a könyv tiszteleg) a figyelmét szentelte. A Schweitzer-*Festschrift*ben is olvashatunk olyan írásokat, amelyek a magyarországi zsidóság történetével foglalkoznak. De ezen túlmenően itt számos olyan tanulmány is helyet kapott, amelyeket más *Festschrift*ben nem talál az ember, de amelyek mégis gazdagabbá teszik a gyűjteményt. Mindjárt az első írás – amely Zoltai Gusztávnak, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége és a Budapesti

ELŐZŐ SZÁMUNKBAN (92/4 8. OLD.) MÁR AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGBÓL IDÉZTÜNK SCHEIBER SÁNDOR SZAVAIVAL „A NEVES RABBIHÁZ” - HOFFER ÁRMIN, SCHWEITZER JÓZSEF, ÉS AZ AZÓTA MÁR BIZONYÍTOTTAN „ÍRÁSTUDÓINK UTÓDA” SCHWEITZER GÁBOR ÉRDEMÉT. SZERKESZTŐSÉGÜNK EZÚTON TISZTELEG SCHWEITZER JÓZSEF A PÁSZTOR ÉS TUDÓS JUBILEUMÁN

Zsidó Hitközség igazgatójának üdvözlő szavait követi – ilyen szokatlan típusú hozzájárulás. Ez ugyanis Stark András elbűvölő emléksorozata az 1947–48-as évekből, s a szerző ifjúságának azokat az emlékeit eleveníti föl, amelyek nagy hatással voltak rá, s amelyekben dr. Schweitzernek fontos szerepe volt.

Ugyanígy szokatlan egy tudományos igényű, ünnepi kötetben a második darab: egy vers, Berger István megírt, zsidó vallásos költeménye. Ettől kezdve az írók a szerzőjük neve szerint alfabetikus sorrendben következnek; én is ezt a sorrendet követem.

A vers után Beér Iván lendületes elemző tollrajzát találjuk Vázsonyi Vilmosról (1868–1926), a kiváló magyar és magyar–zsidó politikai vezetőről, akinek valódi demokratikus elkötelezettsége a tanulmány szerint alapvetően meghatározta egész pályáját. Ezt Bertényi Iván esszéje követi Szepesi Jakabról, a viszonylag ismeretlen zsidóbíróról, aki Nagy Lajos király uralma alatt, a 14. században élt. Hadd tegyem hozzá azok számára, akik nem nagyon ismerik a zsidóság történelmét a középkori Magyarországon, hogy a zsidóbíró tiszte magas nemzeti méltóság volt, amelyet a magyar felső arisztokrácia (természetesen nem zsidó) tagjai töltöttek be.

Moshe Carmilly-Weinberger *Szólásszabadság és cenzúra a zsidó nép körében* című tanulmánya értékes történeti adalék arról, hogy a zsidóság milyen felügyeletet gyakorolt a nemkívánatos nézetek kifejtése fölött. Ezek után a szerkesztők két rabbi, Katona József és Schindler József eddig kiadatlan 1950-es beszédeit publikálják egy általános zsidó országos iroda felállításának ügyében. (Zárójelben hadd jegyezzem meg, hogy Katona a szemináriumomban kollégám és barátom volt, és annak idején egy portrévázlatot is készítettem róla, amit épp nemrégiben adtam át a ma Washingtonban élő fiának.)

Ezek után Domán István fordításában szemelvényeket olvashatunk a Misnában és a Talmudban lévő erkölcsi tantételekből. Felkai László annak a folyamatnak szentelte figyelmét, amelynek során a 18. században a magyar zsidó iskolák fokozatosan szekularizálódtak. Mivel személy szerint is különösen érdekel a szefárdok története, nagy örömmre szolgált a következő tanulmány fölfedezése, Haraszi György értékes írása, amely a szefárd zsidók magyarországi történetét göngyöli fel a török uralom végéig (1686). Ez olyan téma, amelynek a fiatal magyarországi zsidó történészek több figyelmet szentelhetnének.

Kállay István a 18. századtól kezdődően vizsgálja a zsidóság szerepét Magyarországon a kereskedelmi hitel fejlődésében: ez is értékes adalék egy olyan elhanyagolt kutatási területen, mint amilyen a zsidóság szerepe a magyar gazdaság történetében. Komoróczy Géza eredeti tanulmányban számol be arról a felfedezésről, amely szerint Palesztina makkabeusi korszakában a héber nyelv szinte reneszánszát élte a zsidók között. Zwi Moskovits olyan forrásokat mutat be a Bibliából, a Talmudból és a Midrásból, amelyek rögzítik az embernek embertársa iránti viselkedését és az Isten iránti köteleltségeit.

Ennél a pontnál a dr. Schweitzer tanítványainak és barátainak tudományos hozzájárulását megszakítja egy mindmáig kiadatlan beszéd, amelyet a néhai Schreiber Sándor mondott 1948-ban Pécsen, Schweitzer József főrabbiá történt beiktatásakor. Be kell vallanom, hogy megérintett az ötlet, hogy ideiktatták ezt a beszédet, amely a folyamatosság láncát alkotja a *hatan hayovel* és az utódja között.

Menahem Schmelzer egy voltaképpen ismeretlen magyar *maskil* (nyelvújító), Löw Henrik Jakab életét és munkásságát idézi fel, aki – egyebek között – héberre fordította Byron *Káin*-ját. Schmelzer Hermann Imre egy eddig nem publikált beadványt közöl, amelyet 1880-ban, három évvel a szeminárium megnyitása után Goldziher Ignác intézett a rabbiképző vezető testületéhez. Bár Goldziher akkor még csak harmincéves, már az egész tudományos világban híres, élenjáró iszlamista, de nem tudja legyűrni csalódását, hogy nem nevezték ki a szeminárium fakultására. Beadványa meglehetősen kritikus a szeminárium tantervét illetően, és jelentős változásokat javasol azon.

Joseph Schmideg tanulmánya, a „*Lelkipásztori*” *tevékenység nem zsidó környezetben* – talán kissé sommásan – fontos témára tapintott, amikor a judaizmus tanítását vizsgálja a modern Magyarországon. Slomo Spitzer írása, az *Adalékok a magyarországi szefárd zsidók történetéhez a kiűzetés korában* szépen illeszkedik Haraszi hasonló témájú dolgozatához; mindkettő jól illusztrálja, mennyivel többet kell még tenni e fontos zsidó népcsoport történetének felkutatásáért, hiszen gyakorlatilag semmi nyomuk nem maradt a modern időkben.

Lebilincselőnek találtam Szécsi József tanulmányát, amelynek címe: *A magyarországi katolikus hittankönyvek képe a zsidóságról az elmúlt 20 évben*. Az írás közvetlen betekintést enged abba, hogyan készítik elő a jövő generációjának viszonyát a zsidókhoz és a judaizmushoz. Szécsi kritikája nyilvánvalóan indokolt, ámbár ahhoz valószínűleg túl sok reményt fűz, hogy ezt a kritikát a magyar egyházi hatóságok figyelembe fogják venni.

Szilágyi Mihály *Mozaikok a tolnai zsidó egyesületek életéből* című tanulmányában egy megye magyar zsidó szervezeteinek és társaságainak tevékenységét vizsgálja. Ha felfedezései általánosíthatók, akkor ez azt jelenti, hogy a szervezett társaságok sokkal nagyobb szerepet játszottak a magyarországi zsidóság életében, mint gondoltuk volna.

A magyarországi zsidó könyvkultúra egyik ritkaságának számítanak azok a héber kódexekből származó töredékek, amelyeket cafatokra tépve nem zsidó könyvek külső tábláiba ragasztottak, hogy merevítésül használják őket. Scheiber annak idején 170 ilyen töredéket gyűjtött össze, és most ezt a gyűjteményt Turán Tamás két nemrégiben fölfedezett darabbal egészíti ki. Folklorista lévén, különös elégtétellel láttam Voigt Vilmos szemlélését a magyarországi zsidó folklórról, amelyet egy rövid bibliográfiával együtt jelentetett meg. Ez megint olyan terület, amely sürgős és intenzív figyelmet érdemel.

Weisz Meir saját következtetéseit rögzíti a sokat vitatott név, „Sh'ar Yashuv” jelentéséről. A nevet Ézsaiás próféta (7:3) adta a fiának. A kötet Wichterné Stellner Éva személyes visszaemlékezéseivel zárul 1944-es pécsi deportálásáról, majd az azt követő megrázó élményeiről.

Végül egy általános megjegyzés: a kötetbe gyűjtött huszonhárom írás ékes bizonyítéka annak az állhatatosságnak, amely a magyarországi zsidók érdeklődését jellemzi a tudományos munka és a termékeny kutatás iránt. A bibliai tudományokkal, a héber nyelvvel, a val-

lástörténettel, a magyarországi zsidóság történelmével, irodalmával, költészetével, folklórával és még sok minden mással foglalkozó cikkek arról a lenyűgöző elszántságról tanúskodnak, hogy a mai generáció képes a nagy mesterek nyomdokaiba lépni, azokéba, akik a holocaustig a magyarországi zsidó tudományt a világ élvonalába emelték. A könyv azt mutatja, hogy a Magyar Izrael a legjobb úton halad a felvirágzás felé, és „megfogyva bár, de törve nem”, továbbra is meghatározó szerepet játszik a globális zsidó kultúra törekvéseiben.

Benedek Mihály fordítása

Schweitzer Gábor

A BETELEPEDÉSTŐL A LETELEPEDÉSIG

- A SZÁZADOK 92/1-ES, ZSIDÓ SZÁMA -

Magyar Történelmi Társulat 126. évfolyamába lépő folyóirata, a *Századok*, 1992/1-es száma másfél száz oldalon – a folyóirat teljes terjedelmének túlnyomó hányadát kitöltve – közöl tanulmányokat a magyar zsidóság történelméből. A szerzőgárdából ketten, a Jeruzsálemi Héber Egyetemen kutatnak és oktatnak: *Jacob Katz* – elsőként a *Múlt és Jövő* hasábjain publikált Magyarországon, még 1991-ben – és *Michael K. Silber* – ismereteim szerint most mutatkozott be a hazai olvasóközönség előtt.

Az öt tanulmány (közlési sorrendben): *Gál Éva: Az óbudai uradalom zsidósága a 18. században* (3–34. old.); *Puskás Julianna: Zsidó haszonbérlok a magyarországi mezőgazdaság fejlődésének folyamatában (Az 1850-es évektől 1935-ig)* (35–58. old.); *Varga László: Zsidó bevándorlás Magyarországon* (59–79. old.); *Jacob Katz: Chátám Szófért életrajzához* (80–112. old.) és *Michael K. Silber: A zsidók társadalmi befogadása Magyarországon a reformkorban. A „kaszinók”* (113–141. old.) Mind-egyikük a 18–19. század első felének történelméből meríti témáit, egyedül Puskás Julianna tanulmánya tárgyalja témáját századunk első harmadáig. Jómagam változtattam volna a tanulmányok sorrendjén, mégpedig a címben jelzett irány szerint: hisz mind az öt munka, attól függetlenül, hogy demográfiai, gazdaság-, eszme- vagy társadalomtörténeti szempontokra helyezik a hangsúlyt; lényegében a 18–19. századi magyarországi zsidó történelem „nagy” kérdéseit: a be- és letelepedés – vagyis az integráció folyamatát – vizsgálja. A sorrend kialakításánál tehát akár az időrendiséget is, mint rendező elvet, követni lehetett volna.

I. *Gál Éva* tanulmánya a magyarországi zsidó gazdaság- és településtörténet témakörébe tartozik. A 18. század Magyarországnak zsidó lakossága zömében földesúri védelem alatt

élt. E sajátos helyzet egyik velejárója volt az is, hogy a két fél – a földesúr és a zsidó közösség (illetve annak képviselői) – „szerződést” kötött(ek) egymással, amelyben megállapodtak a közösséget illető jogokban, illetve a jogok fejében járó – elsősorban pénzügyi természetű – szolgáltatásokban és kötelezettségekben. Miután a szabad királyi városok polgársága a 18. század végéig privilegizált helyzetéből fakadóan maga dönthette el, befogad-e falai közé zsidót (vagy esetenként más „idegent”; miként Pécs szabad királyi város 1692-ben ünnepi esküben fogadta meg, hogy nem katolikust nem enged a városban letelepedni), a zsidó népesség nagy része falvakban, földesúri mezővárosban vagy uradalmakban telepedett le. A 18. század második felének egyik meghatározó jelentőségű zsidó központja az óbudai Zichy-uradalom volt. A gazdasági, társadalmi fellendülés folyamatát a megtorpanás pillanatáig mutatja be a szerző, aki széles levéltári forrásbázist dolgozott föl jól dokumentált és táblázatokkal is illusztrált tanulmányában.

Az óbudai zsidó településszerkezet kialakulását fontos új adattal is kiegészíti a dolgozat. Korábbi ismereteink szerint – Büchler Sándor 1901-ben megjelent könyve, *A zsidók története Budapesten a legrégebbi időkől 1867-ig* alapján – az óbudai zsidó község (nem egyenlő e fogalom a későbbi hitközséggel!) az 1735–40 közti időszakban alakulhatott ki. *Gál Éva* adatai ezt az adatot tovább pontosítják; ő arra a megállapításra jutott, hogy már 1720-ban szervezett keretek közt élhettek az óbudai zsidók. A korabeli összeírások adatainak kritikai elemzése során nyomon követi az óbudai uradalomhoz tartozó jelentős zsidó települések – így Óbuda és Zsámbék – népességváltozásait; azaz hányan voltak, mivel foglalkoztak, mekkora jövedelemre tettek szert, s milyen adóterhek kötelezték őket. Az áttekinthető táblázatok révén plasztikusan differenciált, árnyalt képet kapunk a közösség fejlődéséről. A 18. század második